

Наталія КУНАНЕЦЬ

БІБЛОТЕКИ ТОВАРИСТВА “ПРОСВІТА”: ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ

Простежено роль “Просвіти” у формуванні та поширенні бібліотечної справи у Галичині, наведено класифікацію бібліотек та характер їх діяльності.

Ключові слова: “Просвіта”, бібліотеки, бібліотечна справа.

Історія Товариства “Просвіта” у Львові досі не має комплексного монографічного висвітлення. Для опрацювання цієї теми існує велика джерельна основа, зокрема, видання самої “Просвіти” (календарі, звіти, часописи “Бібліотечний порадник”, “Життя і знання”), архівний фонд Товариства¹. Проте наявні праці описують культурно-просвітницький рух у Галичині кінця XIX – початку XX ст. лише в загальних рисах². Діяльність Головного віділу Товариства з організації мережі бібліотек залишилася поза увагою сучасних дослідників. Не претендуючи на вичерпність, зупинимося на особливостях розгортання бібліотечної роботи інституції.

З перших днів заснування “Просвіти” (1868) її керівники спрямували роботу на національне виховання українського населення Галичини, враховуючи великий попит на друковане слово серед різних прошарків суспільства. Історію бібліотек “Просвіти” можна умовно поділити на кілька етапів. На першому – Товариство намагалося залучити до себе вже існуючі, переважно у сільських громадах, бібліотеки-читальні, за вплив на які велася гостра боротьба з Обществом ім. М. Качковського. Та вже після виданої Головним віділом постанови про безкоштовне надсилання видань лише читальням-членам Товариства більшість наявних на той час читалень перейшла під його патронат. Далі читальні почали виникати при філіях “Просвіти” та у сільських громадах. А в 1869 р. була закладена Головна наукова бібліотека у Львові. З 1878 р. процес розбудови бібліотек сповільнився.

Не виникало нових читалень, а існуючі працювали інертно або закривалися владою. З 1880 р. читальні відновили свою роботу майже в усіх сільських громадах та філіях Товариства. Відкриття нових читалень перетворювалося на справжні свята, на які запрошувалися не лише члени Товариства, а й інші селяни. На святі виголошувалися урочисті промови, відбувалися вистави та концерти.

Перед Першою світовою війною “Просвіта” розбудувала розгалужену мережу бібліотек. Війна перервала розвиток читалень та бібліотек, завдавши їм непоправних втрат (див. табл.).

Відомості про читальні та бібліотеки Товариства “Просвіта”³

Рік	Кількість читалень	Кількість бібліотек	Кількість видань у фондах
1914	2944	2664	218861
1920	50	10	2684
1921	292	144	21871
1922	720	330	30408
1923	1 105	516	46365
1924	1337	644	57972
1925	2020	978	114357

У процесі розвитку мережі читальняних бібліотек, ускладнилася їх структура, змінилися функції. Спочатку це були освітні установи з різноманітними формами масової роботи, що лише частково виконували функції бібліотеки і не завжди мали книжкові фонди (лише передплачували газети). Згодом при читальнях багатших громад організувалися окремі структурні одиниці – бібліотеки, кількість фондів яких залежала від фінансових можливостей громади.

Товариство “Просвіта” зуміло створити мережу бібліотек різних рівнів⁴. На найвищому знаходилися Головна та спеціальні бібліотеки, що діяли у Львові. Наступний рівень – бібліотеки філій, до найнижчого належали бібліотеки сільських читалень⁵. Незважаючи на невеликі фонди, бібліотекам читалень вдавалося розгорнути широку масову роботу серед читачів, організовуючи голосні читання, популярні лекції, театральні гуртки, водночас, керуючи читанням, пропагували селянам найкращі зразки художніх творів. Все це сприяло підвищенню грамотності та розвиткові національної свідомості. Через відсутність достатньої кількості кваліфікованих кадрів один бібліотекар змушений був працювати у кількох сільських читальнях, розміщених неподалік одна від одної.

Прикладом добре організованої роботи мережі може служити діяльність бібліотек філії “Просвіти” в Копичинцях⁶. Бібліотеки функціонували майже при кожній читальні цієї філії. Попит на книги зростає, і громади намагалися регулярно поповнювати фонди бібліотек. Подібним чином організувалася робота бібліотек філій, але їхніми читачами були не лише селяни, а й службовці та робітники.

Головну бібліотеку Товариства у Львові можна вважати єдиною українською науковою бібліотекою в Галичині у 60-х рр. минулого століття (бібліотека НТШ була створена лише у 1890 р.). Фонд бібліотеки спочатку комплектувався науковими, науково-популярними виданнями та художніми творами. Попри різноманітну тематику видань акцент робився на українознавчі праці. У період її становлення книгозбірня не обмежувалася лише бібліотечною роботою, а виконувала цілу низку функцій, не притаманних бібліотекам. Так, у ній нагромаджувалися, окрім книг, рукописів, стародруків, карт, альбомів, ще й картини та антикварні речі. Люди приносили сюди старовинні образи, археологічні знахідки, вироби з глини, дерева, що зберігалися у родинях як сімейні реліквії. Для зберігання антикваріату при бібліотеці було створено музейний відділ. Бібліотека здійснювала видачу книг додому (тобто, працював абонемент) та організувала різноманітні масові заходи з про-

паганди книги. Читачами були робітники і службовці підприємств та установ, що діяли у Львові, а також львівська інтелігенція.

У 1909 р. Головна бібліотека Товариства у Львові була розділена на два відділи: Головна бібліотека і підручна⁷. У 1920 р. фонд Головної бібліотеки нараховував 7635 примірників, фонд підручної – 1559 томів⁸. Було налагоджено чіткий статистичний облік фондів, книговидачі та кількості читачів. Для обліку виданих читачеві книг введено читацькі формуляри. Показники книговидачі облікувалися за такими критеріями: книги “українські”, “чужі” та “журнали”. Внутрішній поділ книг здійснювався за групами – “красне письменство” і “наукові видання”. Облік відвідування вівся за різними віковими категоріями. У 1920 р. було видано 981 примірник 214 читачам⁹. А вже у 1927 р. бібліотека обслужила 1154 читачі, яким було видано 10 072 примірники¹⁰. Біднішим читачам книги видавалися безкоштовно. Фонд бібліотеки обліковувався у розробленому Головним віділом інвентарі¹¹. В середньому щороку до бібліотеки надходило 350 видань. Періодично здійснювалася перевірка фонду та його оцінка, з нього вилучали малозапитувану літературу. Було створено довідковий апарат – алфавітний та систематичний каталоги. При бібліотеці діяв гурток прихильників української книжки, члени якого допомагали обслуговувати читачів на абонементі, сортувати газети¹². З її фондів книги безкоштовно позичали міським читальням (діяв міжбібліотечний абонемент).

Після заснування бібліотеки та музею НТШ¹³ функції Головної бібліотеки Товариства змінилися – вона сконцентрувала свою увагу на обслуговуванні малоосвіченого читача, і фонд її комплектувався лише науково-популярними виданнями та художніми творами. Антикварні речі, архівні та рукописні матеріали, наукові й фахові видання передано Науковому товариству ім. Шевченка у Львові (бібліотеку та музей)¹⁴. У 1926 р. бібліотеці НТШ було подаровано ще частину матеріалів (всього 294 примірники)¹⁵, серед яких – видання чеської АН та колекція з приватної бібліотеки Франтішека Ржегоржа¹⁶. Бібліотека “Просвіти” упорядкувала і розмістила цю колекцію в окремій шафі. Як зазначає у своїй статті Р. М. Біганський, “Ржегорж, від’їжджаючи у 1890 р. з Галичини, назавжди залишив русинам свою “чеську” бібліотеку, що налічувала декілька тисяч томів, і, по можливості, постійно її поповнює”¹⁷. Вона нараховувала 409 творів у 560 томах¹⁸. У 1926 р. колекцію передано до бібліотеки НТШ, а вже у 1940 р. вона ввійшла до фондів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, де зараз зберігається окремою колекцією у фонді відділу україніки¹⁹.

До мережі бібліотек Товариства входило дві спеціальні бібліотеки у Львові: театральна та педагогічна. Театральна бібліотека сформувала фонд видань драматичних творів, пропагуючи їх серед аматорських гуртків, та обслуговувала читачів, причетних до постановки театральних вистав. Фонд педагогічної бібліотеки комплектувався виданнями з методики, дидактики та історії педагогіки українською, польською, німецькою, чеською й англійською мовами. Бібліотека обслуговувала освітян Львова і краю. При деяких філіях організовувалися власні педагогічні та театральні бібліотеки. У 1935 р. діяли 51 педагогічна та 16 театральних книгозбірень²⁰.

Для забезпечення книгою тих читалень, що не мали власних книгозбірень, Головний віділ організував бібліотеки, що отримали назву мандрівних²¹. Вони склалися з комплектів книг, підібраних для читачів з різним рівнем освіченості. Для зручності користування на кожен комплект складався алфавітний каталог.

Для комплектування фондів своїх бібліотек Товариство використовувало різні джерела. Передовсім фонди поповнювалися за рахунок видань самого Товариства, репертуар видань якого складався з кращих художніх творів українських та зарубіжних письменників, науково-популярних творів з різних галузей науки, розрахованих на малоосвіченого читача і написаних зрозумілою для простого народу мовою²². Ці видання централізовано розподілялися між бібліотеками Головного відділу Товариства. Саме він виконував роль бібліотекаря, і через нього здійснювалося комплектування фондів усіх бібліотек Товариства. Головний відділ закуповував тиражі найкращих книг інших видавництв. При цьому застосовувався диференційований підхід до встановлення розміру та терміну оплати бібліотеками за отримані книги. Так, у період боротьби за вплив на читальні до всіх українських бібліотек книги надсилалися безкоштовно. Дещо пізніше бібліотекам бідніших філій і читалень книги відпускалися за зниженими цінами чи в кредит.

Існували й інші джерела комплектування фондів. У Головній бібліотеці було створено обмінний фонд, основу якого склала досить велика кількість маловикористовуваних і непрофільних видань, відібраних з основного фонду. Здійснювався книгообмін з багатьма установами і бібліотеками Галичини та Східної України. Поповнювалися фонди бібліотек також за рахунок дарунків від приватних осіб і установ. Головній бібліотеці Товариства у Львові видання власних творів подарували М. Драгоманов, Б. Грінченко, свої колекції передавали до фондів цієї ж бібліотеки Е. Грушкевич, І. Франко, Ом. Огоновський, Ф. Ржегорж, К. Сушкевич, колишній її бібліотекар К. Паньківський. І. Кивелюк та ін.

Більшість бібліотек передплачувала всі українські газети і журнали Галичини, багато закордонних періодичних та серійних видань.

Та все ж стан комплектування фондів бібліотек не був задовільним. Так, у 1927 р. у більшості бібліотек Товариства нараховувалося лише від 50 до 200 книг. Понад тисячу книг мали лише шість бібліотек, фонд однієї з яких становив 1806 видань. Від 500 до 1000 книг нараховували 44 бібліотеки²³.

Головний відділ здійснював методичне керівництво бібліотеками та координував їх роботу, існувала чітка система звітності. Головний відділ та бібліотечна комісія розробляли організаційно-інструктивні документи, що регламентували роботу вже наявних бібліотек і допомагали зареєструватися новоствореним. Так, було розроблено типовий статут бібліотек Товариства, програми їх діяльності, а також пакет документів, необхідних для реєстрації. Склалися методичні рекомендації “Вказівки для бібліотекаря”, які допомагали правильно організувати роботу бібліотеки²⁴.

Керівництво Товариства сприяло підготовці та підвищенню кваліфікації бібліотечних працівників²⁵. Головний відділ організував короткочасні курси для бібліотекарів у Львові, повітових містах (Косів, Ходорів, Бережани, Жидачів, Сокаль)²⁶. На курсах вивчалися форми та методи роботи з читачем та пропаганди книги, слухачі опановували техніку обслуговування, опрацювання та обліку видань.

Для поліпшення роботи з читачем бібліотекарям рекомендувалося шляхом анкетування виявляти коло інтересів та враження від прочитаних книг. На курсах наголошувалося на необхідності виховувати у читачів шанобливе ставлення до книги.

Головний відділ рекомендував бібліотекарям замовляти і використовувати як poradnik у практичній роботі підручник Вальтера-Гофманна “Die Praxis der Bucherei”²⁷,

що містить основи бібліотечної справи. Пізніше було опубліковано переклад українською мовою окремих найважливіших частин цього підручника²⁸ та перевидано книгу Ст. Сірополка²⁹ “Короткий курс бібліотекознавства”³⁰.

Товариство видавало та безкоштовно надсилало до бібліотек “Списки рекомендованої літератури для читання”. Комплектуючи фонди на основі таких списків, бібліотеки убезпечували себе від репресій польської влади, яка вела постійну цензуру нових надходжень і стежила за наявністю у фондах заборонених книг.

З 1925 р. Головний відділ Товариства розпочав видання “Бібліотечного Порадника”, що став помічником для бібліотекарів читалень.

Бібліотечна діяльність Товариства “Просвіта” послужила прикладом для бібліотек інших товариств, зокрема, “Союзу українок”, “Рідної школи” та ін, а її особливостями, як впливає з поданого вище матеріалу, було:

- створення мережі бібліотек ієрархічного підпорядкування на чолі з Головною бібліотекою у м. Львові;
- здійснення Головним відділом організаційно-методичного керівництва системою бібліотек: аналіз звітів, складання інструктивно-методичних документів і публікація їх на сторінках часописів Товариства;
- налагодження централізованої системи комплектування фондів через Головний відділ товариства;
- формування фондів українськими виданнями науково-популярного змісту;
- диференціація оплати придбаних видань: відтермінування проплати, застосування системи знижок у визначені вартості видань, їх безоплатна передача;
- організація мандрівних бібліотек (ідея створення належить Товариству), тематичний підбір комплектів, врахування рівня освіти читачів, забезпечення виданнями громад найвіддаленіших куточків Галичини;
- фахова підготовка бібліотечних працівників: організація курсів, конференцій.

Як показала історія, “Просвіта” “обрала єдино правильний засіб, щоб забезпечити розвиток освіти, самоосвіти”³¹, побудований на розгортанні бібліотечної діяльності. Однак координація діяльності різних видів бібліотек, функціонування цілісної мережі, різноманітність форм і методів роботи читалень-бібліотек ще потребують детального вивчення, порівняльного аналізу.

Natalia Kunanets'. Library of the “Prosvita” society: peculiar features of activity
The author describes the role of “Prosvita” in the formation and spread of librarianship in Galicia, and classifies libraries and types of their activities.

Key words: “Prosvita”, libraries, librarianship.

¹ Центральний Державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАУЛ). – Ф. 348.

² Див.: Пащук В. Економічна діяльність “Просвіти” крізь призму невідомої праці Миколи Творидла // *Творидло М. П'ятдесятилітня діяльність “Просвіти” на полі економічнім.* – Львів, 2002. – С. 5.

³ Статті, реферати, огляди про діяльність товариства // ЦДІАУЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 6790. – Арк. 57.

⁴ Бібліотеки “Просвіти” // *Народна просвіта.* – 1925. – Ч. 8. – С. 125.

⁵ *Дорошенко Н.* Наші осяги і змагання в бібліотечній ділянці // *Просвіта.* – 1936. – Ч. 4–5. – С. 89–90; “Просвіта” в світлі правди // *Нова зоря.* – 1934. – Ч. 19. – С. 5–6; Ч. 20. – С. 3.

- ⁶ Там само. – С. 125.
- ⁷ Бібліотека і позичальня Товариства у Львові // Звіт з діяльності Товариства “Просвіта” у Львові за час від 8 квітня 1913 р. до 31 грудня 1920 р. – Львів: Накл. Товариства “Просвіта”, 1927. – С. 91.
- ⁸ Статистичні дані про фонд бібліотеки (1909–1926) // ЦДІАУЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 6404. – Арк. 39.
- ⁹ Звідомлення з діяльності Товариства “Просвіта” за час від 1 липня 1931 р. до 30 червня 1933 р. – Львів, 1933. – С. 17.
- ¹⁰ Звіт з діяльності Товариства “Просвіта” за час від 25.XII.1926 року до 25.XII.1927 року. – Львів: Накл. Товариства “Просвіта”, 1927. – С. 91.
- ¹¹ Інвентарна книга бібліотеки Товариства // ЦДІАУЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 6407. – 98 арк.
- ¹² *Дорошенко Н.* Гурток прихильників книжки при читальній бібліотеці // Життя і знання. – 1934. – Ч. 12. – С. 353–354.
- ¹³ *Див.*: Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: книги і люди: Матеріали круглого столу. – Львів, 1996. – 138 с.
- ¹⁴ Звіт з діяльності Товариства “Просвіта” за час від 25.XII.1925 року до 25.XI.1926 року // Народна просвіта. – 1926. – Ч. 9–10. – С. 251.
- ¹⁵ Звіт з діяльності Товариства “Просвіта” за час від 25.XII.1925 року до 25.XII.1926 року // Народна просвіта. – 1926. – Ч. 9–10. – С. 252.
- ¹⁶ Каталог книг, подарованих Ржегоржем // ЦДІАУЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 6303а. – 39 арк.
- ¹⁷ Подається за: *Біганський Р.* Франтішек Ржегорж як колекціонер книжок та його особиста бібліотека // Бібліотекознавство та бібліографія: 36. наук. пр. – Львів, 1982. – С. 41.
- ¹⁸ Там само. – С. 41.
- ¹⁹ *Наконечний Є. П.* Формування фондів філіалу бібліотеки на основі вивчення їх складу та використання // Бібліотека, книга, читач: 36. наук. пр. – Львів, 1987. – С. 132.
- ²⁰ ЦДІАУЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 819. – Арк. 1–4.
- ²¹ *Галуцинський М.* Мандрівні бібліотеки Товариства “Просвіта” // Народна просвіта. – 1924. – Ч. 7. – С. 103; *М. Г.* Мандрівні бібліотеки товариства і їх значіння // Народна просвіта. – 1925. – Ч. 1. – С. 5; *Кунанець Н.* Мандрівні бібліотеки товариства “Просвіта” Галичини (за матеріалами періодичних видань першої половини ХХ ст.) // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2002. – Вип. 10. – С. 366–370.
- ²² Товариство “Просвіта” у Львові: покажчик видань: 1868–1939 / Укл. О. Г. Бербека, Л. В. Головата. – Львів, 1996. – 580 с.
- ²³ Звіт з діяльності Товариства “Просвіта” за час від 25.XII.1926 року до 25.XII.1927 року. – Львів: Накл. Товариства “Просвіта”, 1927. – С. 97.
- ²⁴ Вісті з Товариства // Народна просвіта. – 1927. – Ч. 7–8. – С. 132.
- ²⁵ *Дорошенко-Савченко Н.* Дванадцять бібліотекарських курсів: Вражіння провідниці, що ці курси переводила // Просвіта. – 1937. – Ч. 3/6. – С. 85–90; Освітня конференція “Просвіти” (Львів. 16 жовт. 1926 р.) про бібліотечну справу // Народна просвіта. – 1926. – Ч. 5–6. – С. 176–180; Курси бібліотекарства і режисерів // Життя і знання. – 1931. – Ч. 3. – С. 96; Бібліотекарські курси // Просвіта. – 1939. – Ч. 1/3. – С. 60–61.
- ²⁶ *Вв.* Фаховий курс провідників читалень в Жидачеві // Життя і знання. – 1936. – Ч. 12. – С. 356.
- ²⁷ *Walter-Hofmann* Die Praxis der Bücherei: Ein Ratgeber für die Einrichtung und Verwaltung kleiner volkstümlicher Bucherei. – Leipzig: Verlag von Quelle u. Meyer, 1926. – 91 s.
- ²⁸ Порадник для бібліотекарів // Бюлетин філії товариства “Просвіта” в Дрогобичі для читалень “Просвіти” міста й повіту Дрогобича. – 1939. – Ч. 5. – С. 1.
- ²⁹ Ст. Сірополко. Короткий курс бібліотекознавства: Історія, теорія та практика бібліотечної справи. – Львів: Накл. фонду “Учітеся, брати мої”, 1924. – 127 с.
- ³⁰ Звіт з діяльності Товариства “Просвіта” за час від 25.XII.1926 року до 25.XII.1927 року. – Львів: Накл. Товариства “Просвіта”, 1927. – С. 94.
- ³¹ *Ковба Ж.* “Просвіта” – світло, знання, добро і воля українського народу (До 125-річчя з дня заснування). – Дрогобич, 1993. – С. 115.